

Михайло ЗУБРИЦЬКИЙ
(Дрогобич)

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ ІВАНА ФРАНКА

УДК821.161.2.09(092) "18/19":811.16

У статті йдеться про зацікавлення Івана Франка питаннями слов'янського і загального мовознавства, зокрема наголошується на ідеї минулого й сучасного української мови, а саме: культурно-історичних цінностей українського народу. Відзначається орієнтація письменника на слов'янську ідею як фундаменту всеслов'янської спільноти, єдності культури Слов'янщини.

Ключові слова: слов'янське мовознавство, загальне мовознавство, слов'янофіліство, слов'янська ідея, всеслов'янська спільнота, Слов'янщина.

Серед наукових інтересів Івана Франка чільне місце належить лінгвістичним проблемам. У наукових розвідках учений зачіпав майже всі аспекти лінгвістичної науки [3, 4, 5]. Хоча варто відзначити, що мовознавчі дослідження у франкознавстві «займають доволі скромне місце» [9, с. 321]. Як відзначає Т. Панько, «Коли І. Франко вийшов на історичну арену розвитку української літератури й літературної мови, перед ним у всій її непривабливості постала складна мовна ситуація, яку він повинен був зрозуміти і розібратись в ній, щоб відзначити свій творчий шлях, свою наукову і суспільно-естетичну, художню концепцію в усіх проблемах» [8, с. 7].

Звичайно, Іван Франко не залишався осторонь проблем слов'янознавства. Міжслов'янські наукові паралелі давали вченому цінний матеріал для наукових висновків і узагальнень.

Заслуговує увагу те, що як учений-лінгвіст І. Франко формувався під впливом відомих представників слов'янської філології: Й. Добровського (1753-1829), В. Копітара (1780-1844), Я. Коллара (1793-1852), П. Й. Шафарика (1795-1861), Ф. Міклошича (1813-1891) [8, с. 32].

Відомо, що ХІХ ст. стало для слов'ян періодом становлення мов на народній основі. Провідні діячі Слов'янщини, а саме: галицько-руської, іллірійської (хорватської), серболужської, сербської, словенської, чеської матиць ставили перед собою завдання розвитку національних культур і водночас боротьби з асиміляторською політикою урядів.

І. Франко наголошував, що слависти того часу проголошували: «Коли вже не суджено мати одну письмєнну мову, то обов'язані ми, озираючись на давніх греків, пильнувати, щоб мови наші чим далше і все більше сходилися з собою» [11, с. 74].

Подібні ідеї висловлювали В. Караджич (1787-1864), а також діячі хорватського національного відродження ілліризму (1835-1848): Л. Гай (1809-1872), І. Деркос (1808-1834), С. Враз (1810-1851), І. Мажуранич (1814-1890), П. Прерадович (1818-1872), які відіграли вагомий роль у створенні літературних мов сербів і хорватів.

Зокрема, Л. Гай ще у 1830 році запропонував реформу правопису, яка була розрахована спочатку на кайкавську Хорватію, але його бажанням було, щоб її прихильниками стали і «найближчі брати ... славонці, далматинці, штаєрці, країнци, корушці» [17, с. 232]. Пізніше він стверджував, що «у Іллірії може існувати лише одна справжня мова, її не шукаємо в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій Іллірії. Німці створили свою літературну мову з діалектів цілої Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з усіх діалектів усієї Італії. Наша граматики і наш словник – ціла Іллірія...» [18].

Зауважимо, що у 30-х р. XIX ст. вийшли дві важливі праці кайкавських авторів: перша – І. Деркоса (1808-1834), де йде мова про зв'язок усіх хорватських діалектів [15, с. 290], друга – Я. Драшковича (1770-1856), яка є політико-мовною програмою, написаною штокавським діалектом [15, с. 297]. Згідно статистики вченого, що проливає світло на мовну ситуацію на Балканах, 65% усіх хорватів (а до них Я. Драшкович залучає православне населення Хорватії, Славонії, Войни країни, Далмації, Боснії, Турецької Хорватії і Герцоговини) розмовляє іллірійським (штокавським) діалектом [15, с. 297].

Варто відзначити, що перша кодифікація іллірійської мовної норми знайшла свій вираз в граматиці В. Бабукича (1812-1875), яка наочно демонструвала готовність іллірійців до компромісу в ім'я єдності і стає в майбутньому вихідним пунктом в діяльності загребської філологічної школи [14, с. 10-15].

Духовне життя майже всіх із слов'янських народів І. Франко розглядав у широкому світовому контексті, в його синхронних і діахронних вимірах, намагаючись науково збагатити, з одного боку, культуру як систему в діалектичній єдності усіх її видів (історія, художня культура, наука, освіта тощо), з другого – у зв'язках цих її окремих видів з однорідними явищами інших культур. Перший різновид комплексності виступає у працях І. Франка про польську, чеську, російську і інші слов'янські культури («Нова

історія російської літератури», «Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX ст.», «Праця чехів у галузі освіти», «Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф» тощо), другий – у працях на літературознавчі і фольклористичні теми («Темне царство», «Влада землі у сучасному романі», а також «Студії над українськими народними піснями»).

І. Франко активно вивчав міжслов'янські культурні взаємини, постійно дбав про те, щоб слов'янські народи між собою і світом будували відносини, як рівні з рівними. В листі до Адольфа Черного у 1898 р. він радив, щоб щойно організований «Slovanský Přehled» відносився до всіх народів з рівною любов'ю і справедливістю, а також, щоб сформулював свою політичну програму, оскільки «... журнал, – як наголошував письменник, – не може бути заїздною корчмою, де кожного однаково гостять чи він аристократ, чи демократ, поступовець чи ретроград, вузький націоналіст чи інтернаціоналіст» [2, с. 503].

Якщо брати до уваги кінець XIX ст., то І. Франко завжди цікавився проблемами слов'янознавства, зокрема південних слов'ян і завжди засуджував «москвофільство», зокрема у праці «Слов'янська взаємність у розумінні Яна Коллара і тепер». І. Франко симпатизував радикалізму сербських радикалів, але відзначав, що вони повинні критично оцінювати російську дійсність, вибираючи лише те, «що є найкращого чи то в російському письменстві чи в установах...» [11, т. 29, с. 74].

Не варто забувати, що І. Франко водночас критикував «засліплену» форму москвофільства хорватської партії А. Старчевича, яка обрала зразком своєї програми «тюрму народів» [11, т. 29, с. 74] – царську Росію.

Письменник писав про поступальний рух, який зробили всі слов'яни у розширенні міжслов'янських зв'язків у багатьох сферах після видання праці Яна Коллара «Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і говірками». І. Франко стверджував: «... говорячи нині о взаємності слов'янській, ніхто вже не наважився б дати приложника «літературна», не наважився б обмежити ту взаємність на саму літературу і філологію, а виключити політику. Протівно, слов'янство переконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий і що розвій духовний, літературний, хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все-таки тільки поруч із сим другим набирає живості і сили, а звичайно є його предтечею, приготуванням» [11, т. 29, с. 64-65].

Відзначаючи заслуги Л. Гая у створенні іллірійського правопису, варто навести його слова, що «в Іллірії може існувати лише одна справжня мова, ми не шукаємо її в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій

Іллірії. Німці створили свою літературну мову з діалектів цілої Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з усіх діалектів Італії. Наша граматики і наш словник – ціла Іллірія...» [18]. Як стверджував І. Франко, Л. Гай «... силювався звести вкупу всіх сербів, хорватів, словінців і витворити одну іллірійську націю з одним письменством замість давніших партикулярних вроді дубровницького, хорватсько-кайкавського, хорватсько-словенського в душі Рельковича і т.і. ...» [11, т. 29, с. 61].

Слід наголосити, що ХІХ ст. позначилося як століття формування української мови. І. Франко розглядав це питання – як великий мовознавець, що бачив його у історичній перспективі. Письменник [...] «прекрасно враховував історичну спорідненість життя свого народу в минулому і в перспективі» [5, с. 74].

Прагнення І. Франка підтримував В. Ягич, який у листі до О. Шахматова від 18.02.1905 року відзначав необхідність створення українською мовою культурних надбань: «Коли йдеться про малоруську мову, будьте свідомо ліберальні. Дайте простому люду можливість вивчати свою рідну мову, дайте можливість вільного розвитку літератури, а також мистецтва, не забуваючи при цьому про державні інтереси...» [7, с. 346].

У часи І. Франка «територіальна відмінність мовленнєвої сфери великої за розмірами території України поглиблювалася входженням надніпрянської, галицької, буковинської й закарпатської територій у різні держави» [8].

Варто наголосити, що ідеї І. Франка були наскрізь прогресивні, вони випереджували час мінімум на сто років. Як згадуваний вище В. Ягич у листі до О. Шахматова наголошував, що не підтримує прагнень І. Франка й М. Грушевського щодо незалежного статусу України: «Я підтримую Грушевського і Франка, поки вони залишаються у царині науки і просвіти. Але створювати вільну Україну – цьому я не маю наміру сприяти. Ми слов'яни і без того надто дробилися, через що так мало означаємо. Цієї осені у нас був молодий білорус, який мріє про незалежну Білорусію» [7, с. 346].

І. Франка також хвилювали й проблеми сербської мови, бо у перипетіях її розвитку й становлення письменник вбачав й проблеми української мови. Ще у першій чверті ХІХ ст. В. Караджич очолив боротьбу за становлення єдиної сербської літературної мови на основі нового фонетичного правопису й народної основи. Духовним промотором цього питання став В. Копітар, який представляв у південнослов'янському регіоні погляди Австрійської монархії, що мали за мету утвердити прагнення південних слов'ян пов'язувати своє майбутнє з Австрією, що на той час мала не лише високорозвинену економічну структуру, але й дбала про

розвиток культур нацменшин, зокрема підтримувала «Просвіту». Як відомий мовознавець, В. Копітар слушно вважав, що, по-перше, загальною мовою повинна стати мова, якою розмовляє народ, по-друге, письмо має містити стільки знаків, скільки звуків у мові, по-третє, завданням укладачів граматик повинно бути записування й тлумачення мовних явищ, а не їх видумування, а по-четверте, народну говірку варто представляти, керуючись мовними зразками усної народної творчості: піснями, оповіданнями, прислів'ями [13].

У статті «Два панславізми» І. Франко писав: «Ми гаряче бажаємо взаємності, любові і єдності слов'ян, ми бачимо грозу спільного всім ворога, – а сатаніємо над безумною гегемонією, а то і настоєм брата над братом, народа над народом...» [11, т. 46, кн.1, с. 437]. Як відзначає М. Гольберг, «Перед нами постає один із виявів універсалізму І. Франка, його творчої активності: він був не лише дослідником, а й безпосереднім учасником і організатором процесу українсько-сербських літературних взаємин [1, с. 139].

Щодо польської літератури, то І. Франко ще в гімназії в Дрогобичі чув міську говірку етнічних поляків із приміткою бойківського балаку, себто діалекту. Можна навести вельми цікаве спостереження про цей діалект – стаття П. Париляка – викладача Дрогобицької гімназії [20].

Польська мова у всіх її різновидах – літературному, розмовному, діалектному виступає у збірці Івана Франка «*Obrazki galicyjskie*» (1897), виданій у серії «*Biblioteka Mrówki*», редактором якої був А. Бартошевич, книгар, учасник польського повстання 1863 року.

В оповіданні «Історія моєї січкарні» І. Франко також наводить цікаві вислови «*rzeza śieczkę*» (оповідач-наратор), священник – «*jegomość*», жидівка починає постійно репліку з «*nu*» («*nu, już wszystko*», «*nu, już ja zato tanio wam spuszcze*») і т.д.

Працюючи в газеті «*Kurjer Lwowski*» І. Франко часто вживає риторичні запитання у назвах статей: «*Co my pa to?*», «*Czym ma byc młodzież rosyjska?*», «*Czy nie błąd społeczny?*», «*Co będzie dalej? Perfidia czy oblęd?*», «*Kto właściwie wicherzy?*», або заклики: «*Nie tędy droga!*», «*Porozumiejmy się!*», «*Niech giną jak pędraki!*»

Творчі відносини Івана Франка з представниками різних слов'янських народів давали матеріал не лише для його творів, а й для творчих й особистих дружніх контактів.

Бажаючи досліджувати слов'янські літератури, І. Франко зробив ряд титанічних кроків, щоб не лише збагатити українську культуру, а й представити національну, рідну йому українську, на маргінесі Європи.

Вболіваючи за український правопис, І. Франко як письменник і лінгвіст, який мав щодо правопису власну чітку позицію, в полеміках

з етимологами наводив приклад Сербії, аналізував дискусії В. Караджича з противниками його принципів орфографії і графіки і стежив за його полемічною діяльністю з цього приводу. Зокрема, Д. Живанович наголошував, що народною мовою писали й до Караджича, а також за його життя (Йован Раїч, Доситей Обрадович, Григорій Терлаїч, Павле Соларич, Лукиан Мушицький, Іван Стерія Попович, Йован Суботич, Джордже Малетич, Никола Бороєвич й ін.). Вук боровся саме за нову мову, оскільки у цей час (30-40 рр. XIX ст.) старою напівцерковною уже ніхто не писав.

До речі, працюючи над своєю «Письмарицею» (граматикою), словником (Српски рјечник истолкован њемачким и латински ријечима...), В. Караджич писав полемічні статті на захист літературної мови. «Системно струнку мову баби Сміляни», як зневажливо називали пропоновану Вуком літературну мову, він протиставляв мові тих (Видаковича, Кенгелаца та ін.), хто, наче сільські дяки, плутає сербські діалекти зі слов'яноруською мовою» [6, с. 146].

Східнослов'янський вплив на сербську мову не залишився поза увагою І. Франка, який відзначав, що до сербів приїздили багато відомих людей того часу, зокрема називав «вихованця Києво-Могилянської академії українця Козачинського», який «на зазив сербів переходить з деякими товаришами до Воєводини, заводить там «слов'янські школи і навіть пише для них шкільні драми з сербської історії» [11, т. 29, с. 56]. І. Франко називав іще прізвища інших українських вчителів – «вихованців Київської академії: Казуновського, Климовського, Шумиляка, Левандовського, Минацького, Залуського», які теж перебували в Сербії [11, т. 29, с. 197-198].

Діяльність шкіл, де на той час використовували граматики М. Смотрицького, Л. Зизанія та інших просвітителів, слушно вважають серби періодом, коли в сербській освіті, переважно світських колах, церковнослов'янську мову сербської редакції (сербськослов'янську), яка вела свій початок із середньовіччя, було замінено церковнослов'янською на східнослов'янській основі. Ця мова стала згодом мовою церкви і почала домінувати у школі. Варто зауважити, що в свідомості сербів та їхній мовленнєвій практиці XVIII ст. «цей факт не усвідомлювався як заміна однієї мови іншою, а лише як прийняття ще одного варіанту тієї самої широко поширеної мови, що веде до об'єднання з усією культурною традицією «*Slaviae Orthodoxae*» [19, с. 31-32].

Під впливом церковнослов'янської мови на східнослов'янській основі на теренах Сербії було створено так звану «слов'яно-сербську» мову – особливий мовний різновид.

Тією мовою виголошували проповіді М. Суворов, Е. Козачинський та інші східнослов'янські учителі, нею писали шкільні драми.

Й. Скерлич відзначав, що у XVIII ст. «слов'яно-сербська мова стала розмовною мовою вищих верств» і що «слов'яно-сербська перейшла не лише в літературу, а з церкви, шкіл і книг вона почала переходити в народ і до інтелігенції, особливо до учнів і тих, хто здобував освіту, вони почали «вживати її як живу мову» [10, с. 152].

На цей час припадає і вихід друкованих видань «Сербска новина» (1792) і «Словено-сербске ведомости» (1792), які засвідчили про вживання сербської мови у журналістиці. Тоді ж з'являються твори тодішніх письменників: З. Офелина, Й. Раїча, Д. Обрадовича.

Звісно, беручи до уваги стан тогочасної літературної мови, варто зауважити, що таке поєднання різних лексичних шарів у мові художньої літератури та публіцистики ще не було внормованим і впорядкованим.

У писемній практиці Галичини другої половини XIX ст. використовували «язичіє», яке теж містило церковнослов'янськими.

І. Франко схилився до мовної концепції В. Караджича щодо реформи сербської мови, вважаючи, що «... і серби, і болгари, і русини так само чули, що [церковнослов'янська] не їх жива мова. І при всій підмальовці церковщини на лад своїх діалектиків не переставали бачити в ній спеціальну мову церкви і книг церковних, так само як се було в Польщі, Угорщині, Німеччині і др. з латиною...» [11, т. 29, с. 55].

І. Франко наголошував, що фольклорні твори заклали основи-фундамент для формування мови на народній основі. Український народ «не затратив своєї національної окремішності», «в своїх приповідках, піснях і казках поставив такий тривалий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі...» [11, т. 29, с. 166].

При цьому зазначимо, що фольклорна мова не містила достатньої кількості засобів, щоб задовольнити всі сфери життя тогочасного суспільства. З цього приводу Ю. Шевельов писав: «... Церковнослов'янська мова, позиченням чи калькуванням, увібрала в себе величезні скарби давньогрецької абстрактно-філософської чи богословської мови, а ледве чи яка в світі народна мова може такими скарбами похвалитися» [12, с. 3].

Отже, виходячи із вищесказаного, варто відзначити, що проблеми Слов'янщини, її культурного й історичного розвитку постійно хвилювали І. Франка. Його зацікавленість слов'янськими мовами спричинила чималий внесок у загальнослов'янську культурно-історичну спадщину. Теоретично опрацювавши і критично розвинувши слов'янську ідею, визначивши наріжний камінь, що відповідав на той час

геополітичним інтересам всіх слов'ян, у тому числі й українців, І. Франко розкрив особливості мовного розвитку Слов'янщини, виявив досвід, який могли б використовувати українці у розв'язанні невирішених лінгвістичних питань, одним із яких було створення єдиної мови на народній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гольберг М. Іван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки. Львів, «Світ», 1991. – 139 с.
2. Зв'язки І. Франка з чехами і словаками / Упор. М. Мольнар та М. Мундяк. – Братіслава, 1957. – 503 с.
3. Ковалик І. Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка // Іван Франко. Статті, матеріали. – К., 1965. – Вип. 12. С. 113–121.
4. Коваль Н. Іван Франко і сербська література // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 41. С. 20-27.
5. Корнієнко Н. Іван Франко – мовознавець. – Жовтень. – 1956. – № 9. С. 71–79.
6. Коць-Григорчук Л. Вук Караджич – творець сербської літературної мови // Питання історії української і слов'янських мов та культури. Львів, 1997. С. 143-149.
7. Памяти академика И.В. Ягича. К десятилетней годовщине со дня его смерти (1836-1923). Труды Института Славяноведения АН СССР. – Ленинград, 1934. – Т. 2. – С. 311–351.
8. Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів, 1992. – С. 5-11.
9. Сербенська О. Мовна комунікація: практика і теоретичні засади Івана Франка // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2003. – Том CCXLVI. С. 320-340.
10. Скерлић. Српска книжевност у XVIII веку. – Београд, 1923.
11. Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах: К. 1976 - 1986. Довідковий том. 328 с.
12. Шерех Ю. Невіддільна спадщина // Єдиними устами. Бюлетень Інституту Богословської термінології та перекладів. – Львів, 1998. – № 2. – С. 3
13. Babic S. Jezik // Panorama. – Zagreb, 1967.
14. Babukic V. Osnova slovnice slavyanske narecja ilirskoga. Danica ilirska, II. 1836. – S. 10-15. 62 с.
15. Derkos I. Genius patriae super dormientibus suis filiis // Francev F. Dokumenti za nase podrijetlo hrvatskoga preporoda // Grada za povijest knjizevna Hrvatske. XIII. – S. 324.

16. Draskovic I. Disertacija ili razgovor grofa Janko Draskovica // Francev F. Dokumenti za nase podrijetlo hrvatskoga preporoda // Grada za povijest Knjizevna Hrvatske XII. – S. 297.
17. Gaj Lj. Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisana. – Budim, 1836 y: Francev F. Dokumenti za nase podrijetlo hrovatskoga preporoda // Grada za povijest Knjizevna Hrvatske XII. S. 232.
18. Gaj Lj. Proglas. 12 prosinca 1836.
19. Kletshmer A. О феномену тзв. Slavia Orthodoxa у контексту исторіе словенських стандартних јеЗНКа // Научни састанак слависта у Вукове дане. – 1996. – Кн. 25/2.
20. Parylak P. Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach// Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. – Krakow, 1877.

Mykhailo ZUBRYTSKYI
(*Drohobych*)

SLAVIC LANGUAGES IN IVAN FRANKO'S SCIENTIFIC STUDIES

The article deals with Ivan Franko's interests in Slavic and general linguistics. In particular, an accent is put on the past and present of the Ukrainian language, actually, on the cultural and historical values of the Ukrainians. The author's focus on the Slavic idea as the basis of the pan-Slavic community and the unity of Slavic culture is noted.

Keywords: Slavic linguistics, general linguistics, Slavic idea, pan-Slavism, All-Slavic unity, Slavic world.